

ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ *Ιστορίας και Λογοτεχνίας*

ΟΚΤΩ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Γεράσιμος Μέρμανος – Νικήτας Σινιόσογλου



ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ 04

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ | ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH | NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΕΙΚΟΝΕΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Προσωποποιήσεις της Ιστορίας, της Φαντασίας και της Ποίησης: Η.-F. Gravelot, C.-N. Cochin και C.-É. Gaucher, *Iconologie par figures, ou Traité complet des allégories, emblèmes etc.*, 4 τ., Paris: Le Pan, 1791 (Histoire: τ. 2, έναντι σ. 95· Imagination: τ. 3, έναντι σ. 1· Poésie: τ. 4, έναντι σ. 25).

Η επισημάνση των εικόνων οφείλεται στον Γιάννη Στόγια τον οποίο και ευχαριστούμε.

ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ
Ιστορίας και Λογοτεχνίας
ΟΚΤΩ ΚΕΙΜΕΝΑ

**Στο σταυροδρόμι ιστορίας και λογοτεχνίας.
Οκτώ κείμενα**

Επιμέλεια

Γεράσιμος Μέρμανος – Νικήτας Σινιόσγλου

Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Σχεδιασμός εξωφύλλου και σελιδοποίηση

Χρίστος Σιμάτος, Μαριάννα Πόγκα

www.psdesign.gr

ISBN: 978-960-7905-76-5

© 2020 Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών

Τομέας Βυζαντινών Ερευνών, Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Λεωφ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα

Τηλ. (+30) 2107273554, Τηλεομ. (+30) 2107273629, iic@iic.gr

Βιβλιοπωλείο Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών

<https://history-bookstore.iic.gr>

Η Πράξη με τίτλο: «ANABAΘΜΙΣ. Ανάπτυξη της ιστορικής έρευνας: μελέτες και ψηφιακές εφαρμογές» (MIS 5002357) εντάσσεται στη « Δράση Στρατηγικής Ανάπτυξης Ερευνητικών και Τεχνολογικών Φορέων» και χρηματοδοτείται από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα « Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία (ΕΣΠΑ 2014-2020), με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης).



ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ
Ιστορίας και Λογοτεχνίας

ΟΚΤΩ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Γεράσιμος Μέρμανος – Νικήτας Σινιόσογλου

ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ 04



ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ | ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH | NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΑΘΗΝΑ 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

| | |
|--|-----|
| Πρόλογος | 9 |
| Ουρανία Πολυκανδριώτη | |
| Από τη λογοτεχνική μυθοπλασία στην ιστορική έρευνα Εισαγωγικές παρατηρήσεις | 13 |
| Κατερίνα Γκίκα | |
| Τα κρυμμένα αίτια και τα διδάγματα της ιστορίας Σχόλιο για τον ποιητή ιστορικό Κ. Π. Καβάφη | 21 |
| Ευδοξία Δελλή | |
| Ο Ψελλός του Γιάννη Πάνου «Είμαι ένας φτιαγμένος από πολλούς» | 43 |
| Γεράσιμος Μέριανος | |
| Borges œconomicus «Το χρήμα είναι μέλλον χρόνος» | 65 |
| Νικήτας Σινιόσογλου | |
| Nietzsche ex machina Ο Φρίντριχ Νίτσε, ο Ζίγκφριντ Κρακάουερ και ο αλλόκοτος έρωτας για τις γραφομηχανές | 79 |
| Βαγγέλης Κούταλης | |
| Ο ποιητής-φιλόσοφος ως ξένος Ο Humphry Davy έξω από το χημικό εργαστήριο | 89 |
| Γιάννης Στόγιας | |
| Όψεις μεσαιωνικής βασιλείας και βίας Διαθλάσεις στη λογοτεχνία και την ιστορία | 105 |
| Χαράλαμπος Μαγουλάς | |
| Άσμα Ασμάτων Αινίγματα ενός ξεκάθਾਰου κειμένου | 129 |

Σημείωση

Τα ονόματα ξένων ποιητών, λογοτεχνών, λογοτεχνικών ηρώων, καθώς και ιστορικών προσώπων αποδίδονται στην ελληνική εκδοχή με την οποία είναι περισσότερο εξοικειωμένο το ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Εξαιρούνται τα ονόματα κυρίως νεώτερων και σύγχρονων φιλοσόφων, ιστορικών και άλλων επιστημόνων. Ο αναγνώστης ενδεχομένως να παρατηρήσει ελάχιστες αποκλίσεις στον παραπάνω κανόνα, ειδικά όπου, δικαιωματικά, έχει υπερισχύσει η αισθητική του εκάστοτε συγγραφέα.

Οι εικόνες προέρχονται από προσωπικές συλλογές και ελεύθερης πρόσβασης δικτυακούς τόπους και δεν υπόκεινται σε αξίωση πνευματικών δικαιωμάτων, εκτός αν κατά περίπτωση δηλώνεται κάτι διαφορετικό. Η επιλογή τους ανήκει στους συγγραφείς.



O Siegfried Kracauer (1889-1966).

Νικήτας Σινιόσογλου

Nietzsche ex machina

Ο Φρίντριχ Νίτσε, ο Ζίγκφριντ Κρακάουερ
και ο αλλόκοτος έρωτας για τις γραφομηχανές

Ένα αναγνωστικό πάρεργο και οι αναπάντεχες συνάψεις του

Είναι κάποιοι έρωτες υψηλοί και απόλυτοι, όπως αυτός στο *Άσμα Ασμάτων*, για τον οποίο γράφει ο Χαράλαμπος Μαγουλάς στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου αυτού· υπάρχουν κι έρωτες χαμερπείς, χλιαροί ή αδιάφοροι εντέλει· και κάποιοι ακόμη αλλόκοτοι, αν όχι εξωφρενικοί, όπως ο έρωτας ενός άντρα για τη γραφομηχανή του, για τον οποίο θα διαβάσετε εδώ.

Αναζητώντας μες στη ραστώνη του Αυγούστου ένα ανάγνωσμα ελαφρύ και ευσύνοπτο, έπεσε στα χέρια μου μία συλλογή διηγημάτων με τίτλο *Straßen in Berlin und anderswo* (Δρόμοι στο Βερολίνο και αλλού), του σημαντικού στοχαστή και φιλόσοφου, θεωρητικού του κινηματογράφου και πεζογράφου Ζίγκφριντ Κρακάουερ (1889-1966).¹ Όλα τα διηγήματα της συλλογής αφορούν εντυπώσεις του συγγραφέα από flânerie στο Βερολίνο· πλην ενός, το οποίο φέρει τον τίτλο «Η γραφομηχανούλα». Στις σελίδες του διηγήματος αυτού η περιπλάνηση είναι μόνο ψυχική και συναισθηματική, καθώς η δράση λαμβάνει χώρα σε ένα δωμάτιο και θυμίζει μονόπρακτο. Φαίνεται πως οι πιο αβυσσαλέες περιπλανήσεις γίνονται συχνά μέσα σε τέσσερις τοίχους.

Τόση εντύπωση μου έκανε η «Γραφομηχανούλα», και η έκκεντρη θέση της σε μια συλλογή λογοτεχνίας της περιπλάνησης, ώστε μόλις τέλειωσα την πρώτη ανάγνωση ξεκίνησα τη μετάφραση, για να την απολαύσω περισσότερο. Το αφήγημα αφορά έναν Βερολινέζο υπάλληλο γραφείου που αγοράζει την πρώτη του γραφομηχανή και παθιάζεται μαζί της. Η σχέση τους περνάει όλες τα τυπικά στάδια μιας σχέσης ερωτικής: η συνάντηση, το παιχνίδι, ο ενθουσιασμός, η συνύπαρξη, ώσπου άνθρωπος και μηχανή φτάνουν κάποτε ως την ολοκληρωτική αποκοπή από τον κοινωνικό περίγυρο:

Σύντομα απέκτησε για μένα μεγαλύτερη σημασία απ' ό,τι μια σύζυγος ή οι φίλοι. Εφορμούσαμε από το αριστερό περιθώριο προς το άγνωστο και γυρνούσαμε πάλι πίσω· κάθε σημείο του

1. S. Kracauer, *Straßen in Berlin und anderswo*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1964.

χαρτιού γέμιζε με χαρακτήρες. Εβδομάδες μας άφησαν ξοπίσω τους κατ' αυτόν τον τρόπο. Μακάριες ώρες περάσαμε μαζί στο λυκόφως, όταν πια δεν έβλεπα καλά καλά τα πλήκτρα. [...] Όλο και σπανιότερα μας αναζητούσε κανείς. [...] Εντέλει απομακρύνθηκαν.²

Μήπως αυτά δεν κάνει ο έρωτας; Είναι η κατάσταση εξαίρεσης όπου αποκόπτεται κανείς από παρέες και στέκια, και γίνεται ένας «εξαφανισμένος», όπως λέμε στην καθομιλουμένη. Όσοπου μοιραία επέρχεται η στιγμή της απομάγευσης.

Εν προκειμένω, η σχέση του αφηγητή με την γραφομηχανή καταρρέει από μία λεπτομέρεια φαινομενικά ασήμαντη. Κάποια μέρα παύει να λειτουργεί ένα πλήκτρο της, μάλιστα πλήκτρο επουσιώδες, εκείνο που «χτυπούσε» την υπογεγραμμένη στα Γαλλικά. Μόνο που ο ήρωάς μας απαιτεί τα πάντα να λειτουργούν τέλεια· η σχέση του δεν επιτρέπεται να έχει ρωγμές, κι ο ίδιος δεν διαθέτει την ψυχική ευλγισία για να αντιπαρέλθει την απρόοπτη μικροβλάβη. Φωνάζει λοιπόν τον ειδικό τεχνικό, ο οποίος με ύφος κι εμπειρία επαίοντα αγγίζει τη γραφομηχανούλα σε μέρη που δεν θα τολμούσε ποτέ ο ήρωάς μας να την αγγίξει, όπως μονολογεί αυτός εκ των υστέρων. Και την επισκευάζει. Τότε ξυπνά το συναίσθημα της ζήλειας, που δηλητηριάζει τα πάντα. Η σχέση καταρρέει, κι ο ήρωάς μας εντάσσεται εκ νέου στη ρουτίνα της καθημερινότητας ξαναβρίσκοντας γνωστούς και φίλους.

Αφού μετέφρασα το διήγημα, κάτι παράξενο συνέβη. Η υπόθεσή του παρέμενε στο νου και με απασχολούσε, λες κι ήθελε να με κάνει να θυμηθώ κάτι που είχα κάποτε διαβάσει αλλού, πολλά χρόνια πριν και υπό συνθήκες πολύ διαφορετικές, πιθανόν στη βιβλιοθήκη ενός πανεπιστημίου ή γράφοντας κάποια επιστημονική μελέτη. Συχνά συμβαίνει να θυμόμαστε αμυδρά το πλαίσιο μιας πληροφορίας, αλλά όχι την ίδια την πληροφορία, την οποία αναζητούμε ακόμη κι όταν επιφανειακά καταπιανόμαστε με άλλα κείμενα και ασχολίες. Η λογοτεχνία δημιουργεί συνάψεις με την προσωπική ιστορία κάθε ερευνητή και με τα διαβάσματά του, οι οποίες τον ωθούν, και ανεπίγνωστα ακόμη, να εμβαθύνει στους προβληματισμούς του, αναδεικνύοντας εντέλει λανθάνοντα δίκτυα νοήματος μεταξύ αφηγήσεων, «αντικειμενικής» ιστορίας και προσωπικού στοχασμού.

Μέσα από ένα τέτοιο πλέγμα συνειρμών και συνδέσεων, που μου ξύπνησε το αφήγημα του Κρακάουερ, κατέληξα να θυμηθώ ένα πραγματικό περιστατικό, για το οποίο είχα άλλοτε διαβάσει, και το οποίο εμφανίζει πολλές ομοιότητες με τη μυθοπλασία που τόσο μου είχε αρέσει. Πρόκειται για ένα επεισόδιο από τη ζωή του Φρίντριχ Νίτσε, του πρώτου φιλοσόφου που έγραψε σε γραφομηχανή. Από την αλληλογραφία του Νίτσε που αφορά τη γραφομηχανή του, και την οποία είχα διαβάσει πολλά χρόνια πριν, αναφαίνεται μια σχέση πάθους που μοιάζει –καθ' υπερβολήν, βεβαίως– να πέρασε κι αυτή από τα στάδια μιας ερωτικής σχέσης, όπως την περιγράφει ο Κρακάουερ στη «Γραφομηχανούλα».

Συνδέοντας το αφήγημα του Κρακάουερ με ένα επεισόδιο από τη ζωή ενός ιστορικού προσώπου, είχα περάσει άθελά μου από τη μυθοπλασία στην ιστορική πραγματικότητα, λες κι είχα ακροπατήσει πρώτα σε μια ψηφίδα λογοτεχνίας και κατόπιν σε μια ψηφίδα ιστορίας. Ακριβέστερα, η τυχαία αυγουστιάτικη αναγνωστική εμπειρία ενός λογοτεχνήματος με ώθησε να ασχοληθώ εκ νέου με ένα μέρος της αλληλογραφίας του Νίτσε που είχα άλλοτε προσπεράσει, λες και όφειλα να επιστρέψω στις επιστολές εκείνες για να βρω κάτι στο νιτσεϊκό corpus που

2. Ζ. Κρακάουερ, *Η γραφομηχανούλα / Nietzsche ex machina: Έξι επιστολές και ένα ποίημα του Φρίντριχ Νίτσε για τη «γραφόσφαιρα»*, μτφρ. Ν. Σινιόσογλου, Αθήνα: Κίχλη, 2017, 41-42.

μου είχε διαφύγει στο πλαίσιο των ιστορικοφιλοσοφικών ερευνών μου. Κάπως έτσι προέκυψε εντέλει το βιβλιαράκι *Η γραφομηχανούλα / Nietzsche ex machina*, που αποτελείται από το διήγημα του Ζίγκφριντ Κρακάουερ και μια επιλογή επιστολών του Νίτσε για τη γραφομηχανή του.³

Συσχετίζοντας τα κείμενα αυτά, το ερώτημα που πια με απασχολούσε ήταν το εξής: λέμε πως η λογοτεχνία μιμείται τη ζωή και χαριτολογώντας προσθέτουμε πως κι η ζωή μιμείται τη λογοτεχνία. Αλλά, πόσο ξέχωρα πράγματα είναι η λογοτεχνία κι η ζωή, η μυθοπλασία κι η ιστορία; Κι έπειτα – είναι η λογοτεχνία απλώς ένα ένδυμα κι ένα σύστημα σήμανσης των πραγμάτων ή μήπως είναι οι λογοτεχνικές μορφές καθεαυτές ένα μέρος της πραγματικότητας; Αρκούμαστε συχνά να πούμε ότι δυο πράγματα είναι «συγκοινωνούντα δοχεία» και δεν αναρωτιόμαστε για το μείγμα που περιέχουν τα δοχεία. Καθώς δεν βρήκα ποτέ ενδείξεις ότι ο Κρακάουερ είχε εμπνευστεί το αφήγημά του από τις επιστολές του Νίτσε – κι ως εντόπια κάποιες συμπτώσεις πολύ ανοίκειες, για τις οποίες θα πούμε δυο λόγια πιο κάτω –, ένα συναφές ερώτημα απέκτησε ακόμη μεγαλύτερη ισχύ. Με ποιο τρόπο είναι «πραγματική» η εμπειρία του Νίτσε και με ποιο τρόπο είναι ή γίνεται «πραγματική» εκείνη του αφηγητή της «Γραφομηχανούλας», όπως τη συνέλαβε ο συγγραφέας της;

Το ζαρκάδι και η γραφομηχανή

Αρχικά βέβαια είχα ενδώσει στον πειρασμό να διαβάσω τη «Γραφομηχανούλα» μόνο μέσα από το πρίσμα της θεωρητικής εργασίας του Κρακάουερ. Στο επιστημονικό του έργο, ο Κρακάουερ μελέτησε τα χαρακτηριστικά μιας νέας υπαλληλικής τάξης που συγκροτήθηκε στα χρόνια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Η ειδοποιός διαφορά αυτής της τάξης υπαλλήλων ήταν μια πρωτόγνωρη μορφή ιδεολογικής, και όχι μόνον, ανεσιότητας: επρόκειτο για εργαζομένους που *δεν* ήταν προλετάριοι, αλλά ούτε αστοί – η ταυτότητά τους προσδιοριζόταν μόνον από την υπαλληλική ιδιότητα και από έναν καινοφανή τρόπο ζωής, μια νέα καθημερινότητα. Αυτοί οι υπάλληλοι εταιρειών υπήρξαν προδρομικές εκδοχές των σημερινών μικρομεσαίων στελεχών των πολυεθνικών εταιρειών, οι λεγόμενοι (ήδη, από τότε) «χαρτογιακάδες». Ο Κρακάουερ μελέτησε την κουλτούρα και τον τρόπο ζωής των υπαλλήλων αυτών και παρατήρησε τον μαζικό της χαρακτήρα. Εντόπισε έτσι την πρώτη εμφάνιση της «μαζικής κουλτούρας» όπως την γνωρίζουμε σήμερα, με άξονες τα εμπορικά κέντρα και τους κινηματογράφους, τη φωτογραφία, τα *μπεστ-σέλλερ* και θεάματα περισσότερο ή λιγότερο ευτελή.

Ο Κρακάουερ συνέδεσε την ανάδυση της νέας μαζικής κουλτούρας με την οριστική απομάγευση της φύσης και την αποδυνάμωση της Εκκλησίας, όσο και με τη σύγχυση, την ανία και την απομόνωση του νεωτερικού ανθρώπου. Οι υπάλληλοι που τόσο τον προβληματίζαν ήταν μάλλον «κοινωνικοποιημένα υποκείμενα», παρά ελεύθερα μέλη μιας κοινότητας, «άνθρωποι-βραχυκυκλώματα» (όπως τους αποκάλεσε) που αναζητούσαν συνεχώς εναλλασσόμενες και πρόσκαιρες μορφές ψυχικής εκτόνωσης. Σύμφωνα με την ανάλυση του Κρακάουερ, ένας ιδιότυπος πολιτισμικός τρόμος του κενού (*horror vacui*) στρέφει πρόσωπα ιδεολογικά και ψυχικά ανέστια προς τη μαζική κουλτούρα. Το αποτέλεσμα είναι πως οι όποιες απόπειρές τους να βρουν ένα νόημα στη ζωή διαδέχονται η μια την άλλη συνεχώς και ατελώς, όπως συμβαίνει με τα βραχυκυκλώματα. Οι άνθρωποι που περιέγραψε ο Κρακάουερ στο επιστημονικό του έργο

3. Οι επιστολές αυτές αξίζει να μελετηθούν σε αντιπαραβολή με τα κείμενα που δακτυλογραφούσε ο Νίτσε στην γραφομηχανή του. Βλ. Fr. Nietzsche, *Schreibmaschinentexte*, επιμ. S. Günzel και R. Schmidt-Grépály, Weimar: Bauhaus-Universität Weimar, 2003.

μοιάζουν με κακοστημένα ηλεκτρικά κυκλώματα που λειτουργούν για λίγο μόνο και σπασμωδικά, κι έπειτα καταρρέουν.⁴

Μέσα από το θεωρητικό έργο του Κρακάουερ ερμήνευσα τη «Γραφομηχανούλα» ως μια παραβολή για τη διάβρωση του έρωτα στα χρόνια της νεωτερικότητας. Επιβληθήκαμε στη φύση μέσω της τεχνικής, φτιάξαμε μητροπόλεις και απομαγεύσαμε τον κόσμο (αυτό θα πει «νεωτερικότητα»), αλλά τώρα πληρώνουμε ένα υψηλό τίμημα: μήπως όλοι μας δεν υποψιαζόμαστε πότε πότε, ότι έχουμε χάσει έναν βαθύτερο τρόπο σύνδεσης με τη φύση και τους ανθρώπους και πως παρά τις υλικοτεχνικές δυνατότητες βιώνουμε μια εμπειρία κατακερματισμού χωρίς κάτι βαθύτερο να μας συνδέει; Μια αποκοπή είναι και ο έρωτας για ένα μηχανήμα, μια μοναξιά συμπιεσμένη που εκτονώνεται με αγωγό μια απελπισμένη σχέση σε κάποιο μικρό διαμέρισμα της μητρόπολης.

Σκέφτομαι τώρα την αγαπημένη μου ερωτική μεταφορά από το *Άσμα Ασμάτων*: ο έρωτας είναι ένα ζαρκάδι που κοντοστέκεται και κρυφοκοιτά την ερωμένη μέσα από το ξύλινο καφασωτό για κάποια δευτερόλεπτα, κατόπιν χάνεται. Αντιθέτως, στη «Γραφομηχανούλα» ο έρωτας είναι ένα τεχνολογικό επίτευγμα, ένα άψυχο αντικείμενο που επί ματαίω ζητεί ο αφηγητής να τιθασεύσει δια του χειρισμού των πλήκτρων (διότι, κυριολεκτικά «χειρίζεται» τη μηχανή) και το οποίο επιθυμεί να κατέχει αποκλειστικά. Τον έρωτα που ολοένα διαφεύγει με τη μορφή του ζαρκαδιού διαδέχεται ο χειρισμός και η κατοχή ενός τεχνικού επιτεύγματος. Η μετάβαση από την αρχαία μεταφορά του ζαρκαδιού σε εκείνη της γραφομηχανής εικονογραφεί τη μετάβαση από ένα έμψυχο, απρόβλεπτο, ατιθάσευτο και παλλόμενο σύμπαν στην αποστεωμένη –και πια ψηφιακή– εποχή όπου ζούμε. Έπειτα, ενώ κάθε ζαρκάδι είναι μοναδικό κι ανεπανάληπτο, καθότι έμβιο ον, μια γραφομηχανή είναι αντικείμενο μαζικά αναπαραγόμενο, αντικαταστάσιμο και χρηστικό. Αν χαλάσει, παίρνει κανείς μιαν άλλη. Δεν λέμε ξανά και ξανά πως την εποχή της νεωτερικότητας και της μετα-νεωτερικότητας οι σχέσεις των ανθρώπων έγιναν πιο εφήμερες, πιο αναλώσιμες και πιο συμφεροντολογικές; Πλέον βλέπουμε ότι πρόκειται επιπλέον για σχέσεις συχνά ανέπαφες, όπως είναι οι ανέπαφες συναλλαγές μας, εικονικές (virtual) και πάντως εξ αποστάσεως, είτε λόγω της ευκολίας που παρέχει η μεσολάβηση της τεχνολογίας είτε λόγω της πραγματικής ανάγκης να προσαρμόσουμε τις ζωές μας σε νέα δεδομένα.

Η «Γραφομηχανούλα» πρωτοδημοσιεύτηκε στα 1927 και κρύβει στις σελίδες της το πορτραίτο της παθολογίας μιας ολόκληρης εποχής από την οποία επέπρωτο να ξεπηδήσει η δική μας – ή μάλλον, μια βινιέτα της παθολογίας εκείνης. Ενώ πρόκειται για ένα αφήγημα ολίγων σελίδων, ωστόσο φωτίζει πλαγίως κρίσιμες ψυχολογικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που εγγράφηκαν στον ιστορικό ορίζοντα της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Μου φαίνεται λοιπόν πολύ λογικό που σε ένα πρόσφατο βιβλίο για τη σχέση ιστορίας και λογοτεχνίας ο Ivan Jablonka αναφέρει το όνομα του Κρακάουερ ανάμεσα σε εκείνα ορισμένων συγγραφέων που κατεξοχήν «έδειξαν ότι η κατανόηση του παρελθόντος έχει ανάγκη την πλοκή, τη σκηνοθεσία, τις περιγραφές, τα πορτραίτα, τα υφολογικά σχήματα».⁵ Ιστορία δεν είναι μόνον η μελέτη των σημαντικών ιστορικών συμβάντων, αλλά και της μεταβαλλόμενης σχέσης των ανθρώπων με τα πράγματα, η

4. Περισσότερα για το έργο και τις ιδέες του Ζίγκφριντ Κρακάουερ στο εισαγωγικό σημείωμα στην έκδοση Κρακάουερ, *Η γραφομηχανούλα*, 9-34.

5. I. Jablonka, *Η ιστορία είναι μια σύγχρονη λογοτεχνία. Μανιφέστο για τις κοινωνικές επιστήμες*, μτφρ. Ρ. Μπεν-βενίστε, Αθήνα: Πόλις, 2017 (γαλλ. έκδ. 2014), 122.

μελέτη της κυμαινόμενης ψυχικής εμπειρίας των ανθρώπων. Η λογοτεχνία μπορεί να είναι και αξιολογη σπουδή μιας ιστορικής συγκυρίας, και συχνά πρωτοπορεί ως τέτοια.

Από την άλλη μεριά, αυτή είναι μόνο μια πρώτη ερμηνεία της «Γραφομηχανούλας» με αφετηρία το επιστημονικό και φιλοσοφικό έργο του Κρακάουερ, και δεν είναι διόλου δεσμευτική. Η «Γραφομηχανούλα» είναι πρωτίστως ένα λογοτεχνικό αφήγημα, και ο Κρακάουερ δεν ένιωσε καμιά ανάγκη να προσδιορίσει τόπο, χρόνο ή να ορίσει κοινωνικοπολιτικά τον ήρώα του. Από την άποψη αυτή, έχει ενδιαφέρον ότι ο αφηγητής της «Γραφομηχανούλας» παθιάζεται τόσο με τη μηχανούλα του, ώστε τη λυτρώνει από τη χρηστική της ύπαρξη, έστω για λίγο. Με τον έρωτά του την ανθρωπίζει και την καθιστά μοναδική. Δεν είναι κι αυτό μια μαγική υποτροπή; Σαν τον συλλέκτη, ο φετιχιστής αποσπά το αντικείμενο από τις εφήμερες χρήσεις για τις οποίες σχεδιάστηκε και του προσδίδει σημασίες πέρα από την τρέχουσα τιμαριθμική του αξία. Ίσως λοιπόν, ο αφηγητής της «Γραφομηχανούλας» να μην είναι απλώς ένας αποξενωμένος υπάλληλος γραφείου, σαν κι αυτούς που περιέγραψε αλλού ο Κρακάουερ, αλλά ένας ρομαντικός. Στο κάτω κάτω, ένας συνηθισμένος χαρτογιακάς δεν θα εμπλεκόταν καν σε μια σχέση τόσο αλλόκοτη όσο είναι ο έρωτας για μια γραφομηχανή. Μα κι η μηχανή μοιάζει να «παίζει» μαζί του, δεν του εμπνέει κείμενα με συνοχή και λογική, αλλά εξωφρενικούς πειραματισμούς δίχως νόημα. Κάτι αντισυμβατικό και μοναδικό προκύπτει από την επαφή τους, που υπερβαίνει την εποχή του ορθού λόγου και του υπολογισμού. Να λοιπόν, πώς μπορεί κανείς να διαβάσει την «Γραφομηχανούλα» με τουλάχιστον δύο αντίθετους τρόπους, ως αποτύπωση της παθολογίας της «νεωτερικότητας» κι ως υπέρβασή της.

Ο γραφομηχανομανής Νίτσε

Από μια πρόχειρη έρευνα προκύπτει ότι το θέμα της παθιασμένης σχέσης μεταξύ ενός άντρα και μιας γραφομηχανής ενδέχεται να πάρει μορφές πολύ διαφορετικές απ' ό,τι είδαμε στη «Γραφομηχανούλα». Καταρχάς, ένα χαλασμένο πλήκτρο γραφομηχανής δεν προκαλεί οπωσδήποτε την απομάγευση και την κατάρρευση της σχέσης, αλλά δυνάμει τη στοργή και τη συμπάθεια. Στην αργεντινική ταινία «Το μυστικό στα μάτια της» (*El Secreto De Sus Ojos*, 2009), ο ήρωας (ή μάλλον αντιήρωας) είναι ένας συνταξιούχος αστυνομικός, ο οποίος γράφει στην παλιά υπηρεσιακή γραφομηχανή την ιστορία της υπόθεσης εκείνης που τον χάραξε δια βίου, την οποία και μας αφηγείται η ταινία. Το πλήκτρο *a* δεν λειτουργούσε ποτέ στη γραφομηχανή αυτή, κι ενώ άλλοτε ο ήρωάς μας ήθελε να την ξεφορτωθεί γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, τώρα επιλέγει τούτη την προβληματική μηχανή για να γράψει το μυθιστόρημά του, προσθέτοντας κατόπιν χειρόγραφα το *a* σε κάθε λέξη όπου απουσιάζει. Πόσο διαφορετική η αντίδρασή του από εκείνη του αφηγητή της «Γραφομηχανούλας»!

Έπειτα, δεν έχουν όλοι οι λάτρεις των γραφομηχανών μια κτητικότητα τόσο έντονη όσο εκείνη που παρασέρνει τον αφηγητή της «Γραφομηχανούλας», ο οποίος είδε ανταγωνιστικά τον τεχνικό που επισκεύασε την βλάβη. Ενδέχεται μάλιστα να προτιμά κανείς μια «έμπειρη» γραφομηχανή, όπου κάποιος άλλος έχει κάνει τις δοκιμές του, όπως έγραψε κάποτε ο Ισπανός ποιητής Ramón Gómez de la Serna: «προτιμώ τις γραφομηχανές από δεύτερο χέρι, γιατί έχουν ήδη πείρα

και ξέρουν ορθογραφία».⁶ Το μόνο που φαίνεται να παραμένει σταθερό στις εμμονικές σχέσεις με τις γραφομηχανές, είναι η λατρεία του ήχου και της υφής τους, που τόσο όμορφα αποτύπωσε ο Κρακάουερ στο αφήγημά του. Ο Marshall McLuhan, για παράδειγμα, αναφέρει ότι ο Χένρι Τζέιμς είχε αναπτύξει τέτοια εμμονή με τον ήχο της γραφομηχανής, ώστε η στερνή του επιθυμία ήταν να χτυπά κάποιος τα πλήκτρα της αγαπημένης του Remington καθώς εκείνος πέθαινε.⁷

Μια θυελλώδη, αλλά λησμονημένη σήμερα, σχέση με τη γραφομηχανή του ανέπτυξε για κάποιους μήνες και ο Φρίντριχ Νίτσε, ο οποίος υπήρξε ένας από τους πρώτους συγγραφείς που πειραματίστηκαν με το πέρασμα από την «παραδοσιακή» γραφή σε εκείνη των γραφομηχανών, κι ένας από τους πρώτους που θέλησαν να εξερευνήσουν τη νέα «γλώσσα των δαχτύλων» (Fingersprache). Τόση ένταση είχε ο ενθουσιασμός του Νίτσε για την καινοφανή «γλώσσα» και για μια από τις πρώτες γραφομηχανές στην ιστορία, την «γραφόσφαιρα» (Schreibkugel) τύπου Malling-Hansen, ώστε σε κάποιες επιστολές και σε ποιήματά του ταυτίζεται ψυχή τε και σώματι με το νέο μέσο. Κι είναι ο παροξυσμός που πυροδοτεί η γραφομηχανή που τον ωθεί στις 24 Φεβρουαρίου 1882 να φτάσει στο εξής προφητικό συμπέρασμα:

*Έχετε δίκιο! Το μέσο με το οποίο γράφουμε συνεργεί στις σκέψεις μας! Πότε θα τα καταφέρω να δακτυλογραφήσω μια μεγάλη πρόταση!*⁸



Μια «γραφόσφαιρα» (Schreibkugel) τύπου Malling-Hansen σαν αυτήν όπον έγραψε ο Φρίντριχ Νίτσε.

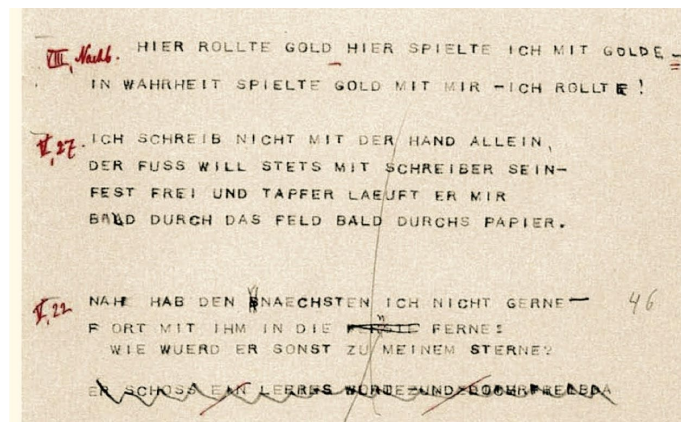
-
6. Ρ. Γκόμπελ ντε λα Σέρνα, *Greguerias*, μτφρ. Β. Λαλιώτης, Αθήνα: Σμίλη, 1995 (ισπ. έκδ. 1977), 60.
 7. D. Wershler-Henry, *The Iron Whim: A Fragmented History of Typewriting*, Ithaca, NY/London: Cornell University Press, 2005, 100. Οφείλω την παραπομπή στον McLuhan στον φίλο συγγραφέα Γιώργο Λαμπράκο.
 8. Για τις επόμενες παραγράφους που αφορούν στον Νίτσε και τη γραφομηχανή του αντλώ παραθέματα και πληροφορίες από την εισαγωγή μου στο Κρακάουερ, 22-29 και 57-74.

Εκών άκων ο Νίτσε έγινε ο πρώτος άνθρωπος-μηχανή ή «εκμηχανισμένος» γραφιάς που παρατηρεί τον εαυτό του και καταγράφει τα συναισθήματα που συνεπάγεται η νεωτερική χρήση των νέων μέσων. Φαίνεται μάλιστα πως πρόβαλλε στη γραφομηχανή τις ψυχοσωματικές αδυναμίες του, γράφοντας ξέφρενα ποιήματα και αφορισμούς. Στην περίπτωση του το μέσο δεν συνεργεί στη γραφή απλώς, αλλά ενίοτε εμπνέει την ταύτιση με τον γράφοντα. Στις 26 Φεβρουαρίου 1882, ο Νίτσε «χτυπά» το εξής κείμενο στην «γραφόσφαιρα»:

*Η ΓΡΑΦΟΣΦΑΙΡΑ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΠΡΑΓΜΑ ΣΑΝ ΚΑΙ ΜΕΝΑ ΑΠΟ ΑΤΣΑΛΙ
ΚΙ ΩΣΤΟΣΟ ΕΥΚΟΛΑ ΣΤΡΑΠΑΤΣΑΡΕΤΑΙ ΚΥΡΙΩΣ ΣΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ.
ΥΠΟΜΟΝΗ ΚΑΙ ΤΑΚΤ ΟΦΕΙΛΕΙ ΝΑ ΔΙΑΘΕΤΕΙ ΚΑΝΕΙΣ ΑΦΘΟΝΩΣ
ΚΑΙ ΔΑΧΤΥΛΑΚΙΑ ΤΕΛΕΙΑ, ΓΙΑ ΝΑ ΜΑΣ ΧΕΙΡΙΣΤΕΙ.*

Στην ολοκαίνουργια γραφομηχανή του ο Νίτσε βάλθηκε να δακτυλογραφήσει μια «ποιητική» συλλογή. Ο τίτλος της ηθελημένα ξανοίγεται στην τρέλα: *500 Aufschriften auf Tisch und Wand: Für Narrn von Narrenhand* (Πεντακόσιες σημειώσεις για τραπέζι και τοίχο: Για τρελούς από χέρι τρελού), κάνοντας λογοπαίγνιο με το γερμανικό έπειον πτερόεν *Narrenhände beschmierien Tisch und Wände* (τα χέρια του τρελού μουτζουρώνουν τραπέζι και τοίχους). Τα σωζόμενα τεκμήρια μαρτυρούν λογής λογής πειραματισμούς. Πιθανότατα η συνέργεια με το νέο μέσο έκανε τα πάντα να μοιάζουν δυνατά. Ο Νίτσε ζούσε στο πετσί του μια οριακή κατάσταση της γραφής, την οποία νομίζω πως περιέγραψε προφητικά πολλές δεκαετίες αργότερα ο Walter Benjamin, ο οποίος άλλωστε υπήρξε φίλος του Κρακάουερ:

Η γραφομηχανή θα αποξενώσει τότε μόνο το χέρι του ανθρώπου των γραμμάτων από τον κονδυλοφόρο του, όταν η ακρίβεια της τυπογραφικής μορφής εισαχθεί άμεσα στη σύλληψη των βιβλίων του. Στην περίπτωση αυτή, πιθανώς να απαιτηθούν νέα συστήματα, με περισσότερο μεταβλητά τυπογραφικά στοιχεία. Θα αντικαταστήσουν την ενλυγισία του χεριού με τις νευρικές εντολές των δακτύλων.⁹



Δακτυλογραφημένες δοκιμές του Νίτσε (03.3.1882).

9. Β. Μπένγιαμιν, *Εκλογή*, εισ.-μτφρ. Σ. Δοντάς, Αθήνα: Στιγμή, 2014 (γερμ. έκδ. 1996), 43.

Κι είναι αλήθεια ερεθιστικό να φαντάζεται κανείς τον Νίτσε σκυμμένο πάνω από την αλόκοτη «γραφόσφαιρα» να αναρωτιέται αν τα δάκτυλά του υπακούν στον νου και στην ψυχή του, όπως όταν έγραφε με τον κονδυλοφόρο· ή μήπως γράφουν από κοινού με το μηχάνημα στέλνοντας «νευρικές εντολές» λες και πρόκειται για «χέρι τρελού», ανοίγοντας τον δρόμο για την εποχή που, καταπώς προλέγει ο Benjamin, η τυπογραφική «μορφή» θα είναι εγγενής με κάποιο τρόπο στη σύλληψη ενός βιβλίου.

Με έκπληξη ανακάλυψα πως το περιστατικό αυτό από τη ζωή του Νίτσε έχει πολλά κοινά σημεία με την περιπέτεια του αφηγητή της «Γραφομηχανούλας» και ότι παράξενες συμπτώσεις φαίνεται να συνδέουν την εμπειρία του Νίτσε με το αφήγημα του Κρακάουερ, έστω κι αν ο πρώτος αποφάσισε να προμηθευθεί τη μηχανή, ενώ ο ήρωας του άλλου βρέθηκε να παίζει μαζί της χωρίς να το πολυκαταλάβει. Νιώθει κι ο Νίτσε ζήλια, δεν θέλει να «παίζουν» άλλοι με το αντικείμενο που ποθεί, ζητεί λοιπόν να μην του στείλουν το «εκθεσιακό κομμάτι, όπου θα έχει παίξει όποιος να 'ναι». Συναντά κανείς την ίδια ακριβώς παρομοίωση της γραφομηχανής με έναν μικρό σκύλο: είναι ευαίσθητη σαν σκυλάκι, δακτυλογραφεί ο Νίτσε («wie ein kleiner Hund»). Εξάλλου συναντάμε την ίδια επιμονή στον ντελικάτο, ευαίσθητο χαρακτήρα της. Κι όταν η μηχανή χαλάει, η ταραχή τους είναι συντριπτική, η σχέση πάθους με το μηχάνημα αποκτά ρηγματώσεις ανεπανόρθωτες.

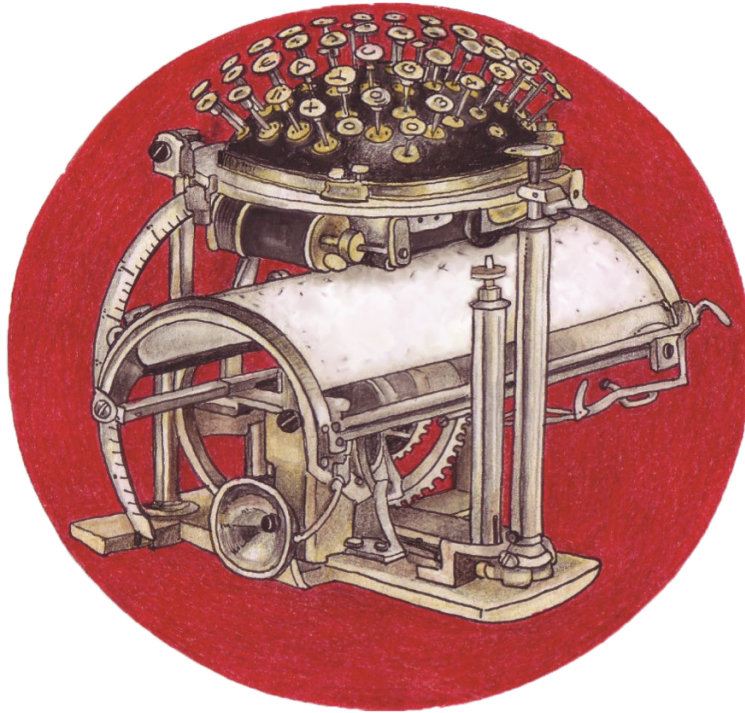
Όπως συμβαίνει στο αφήγημα του Κρακάουερ, η παροξυσμική σχέση με τη γραφομηχανή καταρρέει λόγω μιας ξαφνικής δυσλειτουργίας ή «αδιαθεσίας», για να χρησιμοποιήσουμε τη λέξη που επιλέγει ο αφηγητής της «Γραφομηχανούλας». Η προτελευταία αναφορά του Νίτσε στη μηχανή γίνεται σε μια καρτ-ποστάλ με αποδέκτη την αδερφή του Ελίζαμπετ με ημερομηνία 24 Μαρτίου 1882. Ο φιλόσοφος διαμαρτύρεται πως ο υγρός και νεφελώδης καιρός αχρήστευσε τη μηχανή, κάνοντας τα τυπογραφικά στοιχεία τόσο κολλώδη και άτονα, ώστε είναι αδύνατον να διαβαστούν. Φαίνεται πως η πραγματική αιτία ήταν μια ακόμη μηχανική βλάβη.

Θεωρώ πιθανό πως στις επιστολές αυτές ο Νίτσε πρόβαλε στη μηχανή τον δικό του ψυχικό κλονισμό – διότι γνωρίζουμε τις πολλές διαμαρτυρίες του για την ολέθρια, τάχα, επίδραση του κλίματος «στην πολύπλοκη μηχανή του κεφαλιού του», όπως το έθεσε ο ίδιος σε μια επιστολή, και ότι ο Νίτσε ήταν λειτουργικός (όπως θα έλεγε σήμερα ένας ψυχολόγος) μόνο σε ελάχιστα μέρη, *a fortiori* λοιπόν απαίτησε το ίδιο από τη γραφομηχανή του, που δεν ήταν παρά μία ακόμη πολύπλοκη μηχανή σαν το κεφάλι του. Ένα χρόνο μετά μαθαίνουμε από μια χειρόγραφη επιστολή στην Ελίζαμπετ πως τη μηχανή «κουράει» ο γιατρός του και πως είναι αυτός μόνον που ασχολείται μαζί της, μάλιστα φαίνεται πως ο γιατρός εκείνος αντέγραψε τον πρώτο στίχο εκείνου του ποιήματος που είχε πρωτο-χτυπήσει ο Νίτσε τον Φεβρουάριο του 1882: «Η γραφόσφαιρα είναι ένα πράγμα σαν και μένα από ατσάλι [...]». Σε κάθε περίπτωση, η σχέση με το θαύμα της μηχανικής τέλειωσε εξίσου άδοξα, όσο και στο αφήγημα του Κρακάουερ. Ο αρχικός ενθουσιασμός εκφυλίστηκε σε αδιαφορία, λες και κατέχουμε την κρυφή τέχνη να ξεχνάμε πολύ εύκολα ό,τι μας είχε κάποτε ενθουσιάσει.

Σε ένα από τα ελάχιστα μελετήματα που λαμβάνουν υπόψη τη σχέση του Νίτσε με την γραφομηχανή του, ο Friedrich Kittler παρατηρεί πως

όταν αχρηστεύτηκε η μηχανή του, ο Νίτσε ξανάγινε άντρας. [...] Ο Paul Rée του παρουσίασε μία μάλλον περιβόητη νεαρά κυρία, η οποία χρειαζόταν έναν «δάσκαλο»: τη Λου Σαλομέ.¹⁰

10. Fr. Kittler, *Γραμμόφωνο, κινηματογράφος, γραφομηχανή*, μτφρ. Τ. Σιετή, Αθήνα: Νήσος, 2005 (γερμ. έκδ. 1986), 236.



Σχέδιο της Εύης Τσακνιά από την έκδοση: Ζ. Κρακάουερ, Η γραφομηχανούλα / Nietzsche ex Machina: Έξι επιστολές και ένα ποίημα του Φρίντριχ Νίτσε για τη «γραφόσφαιρα», μτφρ. Ν. Σινιόσογλου, Αθήνα: Κίχλη, 2017.

Κι έτσι ο Νίτσε πέρασε από τη μια άτυχη σχέση στην άλλη, από τη ματαιωμένη σχέση με τη γραφομηχανή σε εκείνη με τη φοβερή Λου. Ανθρώπινα πράγματα, θα πει κανείς, πολύ ανθρώπινα... Σημασία έχει μάλλον η επαναφορά του φιλοσόφου σε ό,τι θεωρείται «κανονικότητα». Η σχέση με τη γραφομηχανή ήταν μια κατάσταση εξαίρεσης, όπως ακριβώς περιγράφεται στο αφήγημα του Κρακάουερ. Γι' αυτό και ο αφηγητής της «Γραφομηχανούλας» παρατηρεί πως μετά το πέρας της βραχύβιας περιπέτειας ξαναβρήκε τους φίλους και τις παρέες, που είχε θυσιάσει για χάρη της μηχανής. Και στις δυο περιπτώσεις η σχέση με το μηχάνημα υπήρξε μια έξαλλη παρένθεση εντός της κανονικότητας και της καθημερινής νόρμας. Παρένθεση δεν είναι ο έρωτας, όσο δηλαδή διαρκεί ως καθαρός έρωτας; Κατόπιν παρέρχεται, είτε μεταλλάσσεται σε κάτι άλλο: αγάπη. Πάντως, έρωτας ξέφρενος δεν μένει για πολύ...

Πολλές δεκαετίες μετά τον Κρακάουερ ένας άλλος κοινωνιολόγος, ο Zygmunt Bauman, θα εμπνευστεί από ένα ακόμη μηχανικό προϊόν, κατά πολύ ευτελέστερο από μια γραφομηχανή, και θα γράψει πως οι άνθρωποι σήμερα λειτουργούν ως πολύμπριζα: «κουμπώνουν» πάνω τους άλλους ανθρώπους εύκολα και βολικά αναλόγως με την επαγγελματική ή την προσωπική συγκυρία, κι εντέλει η απαντοχή στη ζωή αξιολογείται με κριτήριο την ικανότητα να αποδεσμεύεται κανείς με την ίδια ευλγισία και προσαρμοστικότητα.¹¹ Έπεται πως η ικανότητά μας να μην «κολλάμε» σε μια οποιαδήποτε κατάσταση σαν χαλασμένο πλήκτρο θεωρείται πια αρετή και προσόν.

11. Ζ. Μπάουμαν, *Ρευστή αγάπη: Για την ευθραστότητα των ανθρώπινων δεσμών*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, Αθήνα: Εστία, 2011 (αγγλ. έκδ. 2003).



Painted by T. Phillips Esq. R.A.

Engraved by S.W. Reynolds.

SIR HUMPHREY DAVY BAR^T.

President of the Royal Society &c. &c. &c.

Χαρακτικό του S. W. Reynolds (1773-1835), βασισμένο στο πορτραίτο του Davy που φιλοτέχνησε ο Th. Phillips (1770-1845) το 1821. Ο Davy απεικονίζεται καθισμένος σε ένα γραφείο, απορροφημένος από τις σκέψεις του, με γραμμένα φύλλα καρτιού μπροστά του, μια πένα μέσα σε ένα μελανοδοχείο πλάι στο δεξί του χέρι, και τη λάμπα ασφαλείας για τα ορυχεία που ο ίδιος επινόησε δίπλα στο αριστερό του χέρι.